

KİME GÖRE ÖDÜL

Yıl 1970. Davranışçı ekolün en güçlü olduğu yıllar. Pavlov'dan ve Thorndike'dan etkilenen Harvard profesörü Skinner, ödül vererek fare ve güvercinlere birçok davranış öğretir. Skinner o yıllarda o kadar ünlenir ki Amerikan ordusu ona bir teklifle gelir : Güvercinlere füzeleri ateşlemeyi öğretebilir misin? Skinner teklifi kabul eder ve askeriye den bir araştırma fonu alır. Güvercinlere radarda yabancı madde gördükleri an, füzeyi ateşleyecek düğmeye basmayı öğretir. Nasıl mı? Güvercin radardaki noktayı görüp, düğmeyi gagaladığı an, ona ödül olarak buğday tanesi verir. Bir süre sonra da güvercinler noktayı görür görmez düğmeyi gagalar. Neredeyse sıfır hatayla düğmeye basmayı öğrenen güvercinler, kısa sürede savaşta kullanılmaya hazır hale gelir. Ama son anda proje askeriye tarafından riskli bularak uygulamaya konmaz. Proje uygulanmasa da Skinner hedefine ulaşır (Bolat, 2017). Bir süre sonra hayvanlarda ödül ve cezanın etkili olduğu fark eden eğitimciler bu yöntemin insan üzerinde de işe yarayacağını düşünerek okullara ödül ve ceza uygulamasını getirirler. Sadece okulda değil evde de sıkça kullanılan ödül ve ceza yöntemi gerçekten etkili oluyor mu, çocuğa zararı var mı gibi sorular çoğu zaman göz ardı edilmektedir.

Anasınıfı ve ilkokul gibi küçük yaş gruplarında ödül için yıldız biriktirme uygulaması yapılmaktadır. Mesela istendik davranış gösteren öğrenciye 1 yıldız verilsin ve ayda 5 yıldız biriktiren öğrenci ayın öğrencisi seçilip ödüllendirilsin. Bir süre sonra çocuklar için amaç istendik davranışı kazanmak değil sadece ödül almak olacaktır. Hatta ödül almak için yanlış davranışlara yönelmeler başlayacaktır. Ya da ödül alan öğrenci artık amacına(!) ulaştığı için istendik davranışı yapmayı bırakabilir. Hiç ödül alamayan öğrenci kendini kötü hissetmeye başlayabilir. Ayrıca çocukları sürekli ödülle motive etmek mümkün değildir. Çocuk ilk ödül verileceğinde heyecanlanır beyin dopamin salgılar. Ama bir süre sonra ödüle alışır ve heyecan sağlamaz. Her seferinde daha büyük ödül beklemeye başlar.

Ödül iç motivasyonu da öldüren bir durumdur. Bolat(2017) 'ın belirttiğine göre; Prof. Harriet Zuckerman, Nobel ödülü kazanmış elli bilim insanını inceliyor ve kendilerini bilime adanmış, iç motivasyonu çok yüksek olan bilim insanlarının bile, Nobel aldıktan sonra ortalamadan daha az araştırma yaptığını tespit ediyor.

Ödev yapmayan çocuklara ödül yoluyla ödev yaptırılmaya çalışılır. İlk birkaç sefer ödül için ödevini yapan çocuk, sonrasında ödül almaktan sıkılmaya başlayabilir. Ödevini de isteyerek yapmadığı için yaptığı ödevin ona bilişsel bir geri dönüşümü olmaz. Sırf yapmış olmak için ödevini yapar. Burada esas olan çocuğa ödülle ödev yaptırmak değil; iç motivasyon sağlayarak ve sorumluluk bilinci kazandırılarak ödev yapmasının sağlanmasıdır. Ayrıca sevmediği işler için ödül verilen çocuklar bir süre sonra şöyle düşünmeye başlar: “Benim

sevdiğim işler için ödül verilmiyor. Bana hiç oyun oynarken, film izlerken ödül vermediler. Ama ödevimi yaparsam ödül veriyorlar. Demek ki ben ödev yapmayı sevmiyorum.” Böyle düşünen çocuk ödevde olan ilgisini tamamen kaybetmeye başlar.

Muroyama ve arkadaşları beynin ödüle nasıl tepki verdiğini araştırmışlar ve insanların ödülle yaptırılan işten soğuduğunu beyin hareketlerinde gözlemlemişlerdir (Bolat, 2017).

Kendimizde gözlemlediğimizde de fark ederiz. Kendi seçtiğimiz işleri iç motivasyonla severek yaparız. Ama başka birisi o işi bize empoze ederse bunu dış motivasyonla yaparız. İç motivasyonla yaptığımız işler bize daha çok zevk verir. Ödül ise bizi kontrol ederek, iç motivasyonumuzu öldürür. O işi ödül için yapmaya başlarız. Yani ödül bizi denetler.

Kontrol mekanizmasıyla iş yapan insanlar kontrol mekanizması ortadan kalkınca o işi yapmayı bırakır. Türkiye’de denetleme ve kontrol mekanizmaları daha çok kullanılır. Bu sebeple okullarda çocuklar, işyerlerinde çalışanlar ve sporcular denetleme kalkınca çalışmayı bırakır. Not ve sınav sistemi de bir çeşit değerlendirme aracıdır ve iç motivasyonu öldürür. Geribildirim ise, kontrol mekanizması değildir gelişime odaklanır ve iç motivasyonu artırır. Gerçek uzmanlar veya dâhiler not değil, geri bildirim almışlardır (Bolat, 2017).

Bolat(2017)’a göre, aslında ödül ve ceza aynı şeydir. Örnek olarak da şu iki cümleyi vermiştir:

“Ödevini yaparsan, bilgisayarla oynayabilirsin.”

“Ödevini yapmazsan, bilgisayarla oynayamazsın.”

Davranış psikolojisine göre birinci cümle ödül, ikinci cümle ise cezadır. Ama anlam olarak düşündüğümüzde iki cümle de aynı kapıya çıkmaktadır. İkisi de bir koşul sunarak çocuğu kontrol etmektedir.

Ödüle alıştırılan çocuklar ödül alamadıklarında kendilerini cezalandırılmış hissederler. Sürekli ödül vererek çocukları hırs abidesi yapmaya başlarız. Ödül alamadığında veya başarısız olduğunda çocuk çok büyük hayal kırıklığı yaşar ve yenilgiyi kabul edemez. Bu da çocuğun kişilik gelişimine zarar verir. Buraya kadar ödülün aslında bir ceza olduğunu değerlendirdik. Peki ceza ödül müdür ?

İsrail’de bir anaokulu büyük bir sorunla karşılaşiyor. Okul 16.00’da kapanıyor; ama bazı veliler çocuklarını almaya geç geliyor. Bu durumda da öğretmenlerden biri her gün geç çıkmak zorunda kalıyor. Bu da öğretmenlerin motivasyonunu düşürüyor. Anaokulu yöneticileri ekonomist Uri Gneezy ile irtibata geçip, bu sorunu çözmesi için yardım istiyor. Prof. Uri de bu sorunu çözmek için ceza uygulaması başlatıyor. Ceza da şu: Geç kalan veli geç kaldığı her 10 dakika için 3 dolar para cezası ödeyecek. Bu da ayda 360 dolar eder. Bu karar velilere bildiriliyor ve sonuç izleniyor. Prof. Uri daha geçerli sonuç elde etmek için deneye dokuz okul daha ekliyor. Okulların altısında ceza uygulanırken dördünde uygulanmıyor. Uri sonuçları izleyince gözlerine inanmıyor. Ceza uygulanan okullarda geç kalma durumu daha fazla artıyor. Ceza uygulanmayan okullarda ise bir artış söz konusu değil. Ceza geç kalmaları artırıyor, çünkü cezayla beraber geç kalma davranışı meşrulaşiyor. Bu

ceza velilere geç gelme hakkı veriyor. Veliler “ Parasını öderim, geç kalırım” mantığıyla olaya yaklaşıyor. Veliler ödüllendirilmiş oluyor (Bolat, 2017).

Bolat (2017)’ a göre; mekanik işlerde ödül işe yarar. Çünkü mekanik işler yaratıcı düşünmeyi, muhakemeyi gerektirmez. Ama çocuk ödülle iş yapsa bile o işin kalitesi düşük olur. Yaratıcı düşünme gerektiren karmaşık işlerde ise ödül verilirse, çocuk bu işe mekanikmiş gibi yaklaşır. O işi yapar ama düşünmeden ve kendisini vermeden. Bu da ilgiye, işin kalitesine ve gelişime zarar verir.

Ödül bir amaç değil araç olmalıdır. Ama ödülü amaç olarak kullanan çok fazla kesim vardır. Amaç ödülü kazanmak olunca insanlar etik dışı davranışlara yönelir. Almanya ‘da bir dönem nüfus arttırma politikası olarak çocuk başına para verilirdi. Bu durum suistimal edilmeye çok açıktı. Türk filmlerinden Gurbetçi Şaban filminde de bunun örneğini görürüz. Şaban Alman hükümetinden para almak için kendisinin olmayan çocukları bile üzerine kaydettiriyordu. Yani ödül etik olmayan davranışlara da yol açabilir.

Şirketlerde konulan hedefe ulaşanlara promosyon verilmesi şirket çalışanlarının birbirini rakip olarak görmesine sebep olur. Aynı durum, aynı sınıfta paylaşılan öğrenciler için de geçerli. Sürekli aynı öğrencinin ödül alması rekabet oluşturduğu için diğerleriyle ilişkisinin bozulmasına yol açabilir. Rekabet ortamında kaybedenler de kabul görmediklerini düşünerek mutsuz olurlar. Bolat(2017)’a göre, insanlar birbirine güvenirse mutlu olur. Güveni sağlayan hormon da oksitosin. Oksitosini salgılatan ise ilişkiler. Bir insanın ilişkileri ne kadar kuvvetli olursa o kadar mutlu olur. Ödül ilişkilere zarar verdiği için insanları mutsuz eder.

Peki ödül hiç mi kullanılmamalı ya da kullanılırsa nelere dikkat edilmeli ?

Bir kişinin amacı ödül olursa kendi kapasitesinin üstüne çıkma şansı olsa da çıkmak istemiyor. Amaç ödül değil de gelişim olsa, kişi sürekli kendini geliştirecek (Bolat, 2017). Ödül genellikle otoriter , sorunla baş etmek istemeyen ve kolaya kaçan, ana sorunla değil belirtiyle ilgilenen aileler tarafından seçilir. Örneğin çocuk ödevini yapmak istemiyor. Anne çocuğun neden ödev yapmak istemediğini araştırmak yerine ödül vererek ona ödev yaptırmayı seçiyor. Çünkü bunun sebebini bulmaya çalışmak çaba gerektirir, daha zor bir süreçtir. Ama aileler uğraşmak istemedikleri için kolay yolu tercih ediyorlar. Çocuk da bu durumda ödül için ödevini yapıyor ve ödev onun gelişimine katkı sağlamamış oluyor.

Klasik anlayışın etkisiyle aile ve okul ortamlarında ödül ve cezanın yaygın olarak kullanılıyor olması davranışçı anlayışın iki yüz yıllık saltanatından kaynaklanmaktadır.

Çocuklara yönelik ödül ve ceza düşünmeden gelişigüzel kullanılmaktadır. Oysa davranışçılar bile ödül ve cezayı kullanırken çok dikkatli olunması gerektiğini vurguluyorlardı. Eğitim alanında çok yaygın olarak gözlenen bu yanlış uygulamalar çocukların kişilik gelişimini olumsuz etkilemektedir (İlgar, 2012).

Ödül istisna durumlarda kullanılabilir; ama bu durum hemen iç motivasyona dönüştürülmelidir. Örneğin çocuğunun bale yapmasını isteyen bir anne onu bale kursuna göndermek istiyor. Ama çocuk balenin nasıl bir şey olduğunu bilmediği için gitmek istemiyor. “Anne eğer denersen sana kek yapacağım” diyor ve çocuk ödül için baleyi keşfetmeye gidiyor. Çocuk bir sonraki sefer ödüsüz olarak baleye gitmeli. Bunun için bale kursunun çocuğun ilgisini çekmiş olması lazım ki bu durum çocukta iç motivasyona dönüşsün ve ödül istemeden de baleye devam etsin. Bolat(2017)’a göre ilk kez denenecek şeyler için ödül kullanılabilir ama iç motivasyona dönüştürülmelidir.

Bolat(2017) ‘a göre, çocuklara ödül gibi kontrol mekanizmalarıyla davranış kazandırmak zordur. Çünkü sayısız davranış şekli vardır ve onların hepsini ödüllendirmek imkansızdır. Önemli olan çocukta davranışı belirleyen temel bir değerler sistemi oluşturmaktır. Değer de model olarak oluşturulur. Özellikle soyut düşünmenin gelişmediği küçük yaş grubu model olarak öğrenir. Çocuk istenen bir davranışı yapmıyorsa o davranış ailede eksik olabilir. Aile ödül vermek yerine kendi davranışlarını analiz ettiğinde ve çocuğuyla etkinlik yaptığında sorun çözülür. Ödül verip iş yaptırmaktansa çocukla güvenli ilişki kurmak gerekir. Bunun için ilk olarak olaya çocuğun bakış açısıyla yaklaşmak sonra onun ihtiyacını anlamak, duygusunu keşfetmek gerekir. Tüm bunları yaptıktan sonra, ona ödülle iş yaptırmak değil çocuğun ihtiyacını karşılamak için onunla işbirliği yapmak gerekir. Yani çocukla ilişki kurarak beraber çözüm üretmek gerekir.

Ayrıca çocuklara davranışlarıyla ilgili ödül veya ceza vermek yerine geri bildirim vermek ve öz değerlendirme yapmalarını sağlamak onların gelişimi için daha yararlıdır. Üstün Dökmen’in bu konuda verilmiş çok güzel bir örneği vardır. Dökmen cezayı çok anlamsız ve komik bulduğunu söyler. Doğada cezalar olmadığını geribildirimler olduğunu belirtir. Arı kovanına elimizi uzatırsak arıların gelip elimizi sokması gibi. Çocuklara ceza yerine geribildirim vermek gerektiğini ifade eder. Örneğin birkaç çocuk mahallede top oynarken bakkalın camını kırdılar, ama sadece bir çocuk yakalandı. O çocuğun babası çocuğunu tokatlarsa çocuğa ceza verdiğini sanır, ama çocuk şöyle düşünebilir: “Ben camı yalnız kırmadım. Diğer çocuklar kaçtılar ve dayak yemediler. Bir dahaki sefere ben de kaçabilirsem dayak yemem.” Baba ceza verdiğini düşünse de çocuğunu başka bir yola sevk etmiş oldu. Bunun yerine baba çocuğunu karşısına alıp “ bakkal amcanın camını kırdın, o cam parçaları yiyeceklerin içine saplandı, çocuklar o yiyeceklerden yiyemeyecekler, bakkal amcan bugün camı kırık olduğu için dükkanı beklemek zorunda eve gidemeyecek, yemek yiyemeyecek, çocuğuyla oyun oynamayacak” diyerek çocuğun bakkal ile empati kurmasını sağlasaydı, cam parasını çocuğun kumbarasından karşılaması gerektiğini, eksik kalan parayı da aile oldukları için kendisinin ilave edeceğini belirtseydi, baba çocuğun birçok gelişim alanına katkı sağlayabilirdi. Hatta paranın biraz daha eksik kalması durumunda çocuğu bir haftalığına bakkalın yanına çırak olarak vermeyi teklif edebilirdi. Bakkal bu adabı almış bir insansa zaten bu teklifi kabul ederdi. Böylece çocuk sorumluluk bilinci de kazanmış olurdu.

Ödülle çocukları motive etmek yerine ona yaşına uygun sorumluluklar verilmelidir. Demokratik aileler çocuklara sorumluluk verir, evde düzenli işleyen kurallar belirler, bu kurallar belirlenirken çocuğun da fikrini alır ve ona seçme hakkı verir. Çocuk kurallara uymazsa ceza kullanmaz, problemin nedenini anlamaya çalışır. Problem çocuk adına çözülmez çocukla beraber çözüm aranır. Bu aşamada çocuğun duygularına değer verilir. Hâlâ kurallara uymuyorsa yine ceza konulmaz bedel ödetilir. Bedel ödetmek ceza değildir. Çocuğun kendi davranışının sonucudur. Yemek saatinde yemeğe gelmeyen bir çocuğun eline tabak hazırlayıp vermek yerine, bir sonraki yemek saatini bekleyeceğini bilmesi veya yemeğini kendisinin hazırlamak zorunda olduğunu bilmesi bedel ödetmektir.

Sonuç olarak ödülle kontrol edilen çocuklar yetiştirmeyelim. Çocukların sorumluluk alan bireyler olmalarını sağlayıp özgüvenlerinin gelişimine destek olalım. Ödülü amaç edinmiş çocuklar yetiştirmek onların gelişimlerine zarar verir.

KAYNAKÇA

Bolat, Ö.(2017). *Beni Ödülle Cezalandırma*. (105.Baskı). İstanbul: Doğan Kitap

İlgar,M.Z.(2012). Eğitimde Çağdışı Bir Uygulama: Ödül ve Ceza
(www.tavsiyeediyorum.com sitesinden 31.10.2018 tarihinde erişim sağlandı.)

Fotoğraflara <http://www.pixabay.com.tr> sitesinden 01.11.2018 tarihinde erişim sağlandı.